

راهکارهای اخلاقی تحکیم خانواده در قرآن کریم

معصومه رحمتی^۱

چکیده

خانواده ، بنیادی ترین نهاد اجتماعی و سنگ بنای جامعه بزرگ انسانی است که علاوه بر پرورش بعد جسمانی ، محلی برای شکل گیری شخصیت ، انتقال ارزش های اخلاقی و تربیت نسل های آینده است . اهمیت خانواده تا آنجاست که دوام آن تاثیری مستقیم بر سلامت و پایداری جامعه داشته . تحکیم خانواده ، برپایه تقویت روابط زن و شوهر در خانواده است که مهمترین راهکار برای تقویت آن، رجوع به قرآن است که به عنوان کلام جامعی که از تحریف مصون مانده ، راهکارهایی عملی و عمیق برای رشد و شکوفایی خانواده ارائه داده است و رکن اخلاقی نیز ضامن رشد و بالندگی آن است ؛ از این رو مقاله حاضر به بررسی کردن راهکارهای اخلاقی تحکیم خانواده در دو بعد رفتاری و گفتاری است که روش تحقیق به صورت نقلی و حیانی و روش گردآوری به صورت کتابخانه ای و روش تجزیه اطلاعات توصیفی است . در این راستا بعد از مفهوم شناسی به بررسی راهکارهای رفتاری تحکیم خانواده از جمله : تامین نیازهای جنسی ، عفت ، نظم ، خوش اخلاقی ، محبت ، صبر ، گذشت و راهکارهای گفتاری آن شامل : مشورت و سلام کردن پرداخته است . در نتیجه سعادت عمومی در گرو تقویت بنیان خانواده است .

واژگان کلیدی: ازدواج ، تحکیم خانواده ، خانواده ، راهکارهای اخلاقی ، قرآن کریم .

۱- طلبه سطح دو مدرسه علمیه خواهران مهدیه خنداب .

مقدمه

انسان موجودی اجتماعی است ، همان گونه که برای تحقق بخشیدن به فرایند رشد و تکامل خود به ارتباط با دیگران نیازمند است ، بیش از هر چیز دیگری به خانواده محتاج است . خانواده به معنای دودمان و خاندان که عناصر تشکیل دهنده آن یک مرد و زن است که مطابق آداب و رسوم اجتماعی با یکدیگر پیوند زناشویی بسته اند و فرزند یا فرزندی به جمع آنها ، افزوده می شود که بدون تحقق این پیوند ، خانواده معنایی ندارد و منظور از تحکیم و پایداری روابط بین اعضای خانواده ، به مجموعه اقداماتی که به تثبیت و پایداری خانواده در جامعه انسانی است که وظیفه تربیت و سازندگی افراد را بر عهده دارد ، اگر پایه گذاران آن نتوانند خانواده را تحکیم بخشند و افراد با ایمان در آن پرورش دهند به هیچ وجه نمی توانند جامعه ای سعادت‌مند برای نسل آینده بسازند . قرآن کریم به عنوان برترین نسخه و عالی ترین راهنمای بشر ، برای دست یابی به حیات طیبه ، بخشی از آیات را به تنظیم و تعدیل روابط اعضای خانواده به حقوق و وظایف همسران و فرزندان اختصاص داده است . زن و شوهر با رجوع به این آیات و تمسک به آن ، نهایت تلاش خود را برای استحکام و دوام خانواده خود داشته باشند تا وحدت و پویایی آن حفظ و موجب رشد و تعالی اعضای آن شوند .

می توان تحکیم خانواده را از سه طریق بررسی کرد که شامل : راهکارهای مشترک ، خاص مرد ، خاص زن که محقق به راهکارهای مشترک تحکیم خانواده بین زوجین را از دیدگاه علم اخلاق بررسی می کند ؛ چرا که حوزه اخلاقی ، بهترین ضامن اجرایی قوانین و مقررات در کانون خانواده است و همچنین محیط خانواده بهترین مکان برای یادگیری آموزه های اخلاقی است ؛ بنابراین بررسی راهکارهای اخلاقی تحکیم خانواده با رویکرد آموزه های قرآنی می تواند ثبات و استحکام خانواده را فراهم آورد ؛ اما با پیشرفت جوامع بشری از انقلاب صنعتی و ظهور جریان های فمینیسم ، پیدایش معضلات و آسیب ها و عوارضی همچون ، افزایش آمار طلاق ، افزایش سن ازدواج ، مجرد زیستن ، بی بند و باری جنسی ، خشونت خانگی ، پیدایش خانواده تک والدتی ، تک جنسیتی و دوجنسیتی (انسان و حیوان) جوامع بشری را دچار اضطراب و تنش های روحی ساخته است ؛ از این رو ضرورت اقتضا می کند که با رجوع به قرآن کریم تدابیری که برای تحکیم بنیان خانواده ذکر کرده ، بررسی شود .

تشکیل خانواده از همان ابتدای زندگی انسان ها در دنیا ، حضرت آدم علیه السلام و حوا به فکر تحکیم و استواری خانواده خود بوده اند . محقق بعد از جستجو و مطالعه صورت گرفته مقاله ای درباره راهکار های اخلاقی تحکیم خانواده در قرآن کریم ، پژوهشی جامع و منبع اخصی یافت نکرد ؛ ولی آثار مشابه و منابع خاصی یافت می شود که می تواند مبنای تحقیق صورت گیرد . محمد مهدی صفورایی پاریزی نویسنده مقاله « اثر بخشی رعایت آموزه های اخلاقی اسلامی در کارآمدی خانواده » که در نشریه معرفت اخلاقی که با شماره اول در سال ۱۳۸۸ ه . ش نوشته است و مقاله ای تحت عنوان « عوامل تحکیم خانواده در قرآن و روایات » از حجه الاسلام والمسلمین محسن قرائتی در نشریه ره توشه علمی تخصصی مبلغان با شماره شش در سال ۱۴۰۰ ه . ش نگاشته است . کتاب نسیم عشق عوامل تحکیم تزلزل خانواده از علی محمد رفیعی محمدی در قم و در نشریه رسول اعظم صلی الله علیه و آله و سلم در چاپ سوم و در سال ۱۳۸۹ ه . ش و کتاب دیگر با عنوان سخنرانی های استاد رفیعی ویژه خانواده در نشریه دارالمبلغین در قم و در سال ۱۳۹۷ ه . ش ناصر رفیعی محمدی نگاشته است . هر کدام از این آثار به چند مورد از راهکارهای اخلاقی تحکیم خانواده از نگاه قرآن کریم پرداخته اند و هیچ کدام به طور جامع به عنوان مورد بحث نپرداخته اند . همان طوری که گفته شد منابع معرفی شده ، هرکدام به برخی از راهکارهای عنوان پرداخته اند و هیچ کدام به طور مستقل به موضوع نپرداخته اند؛ ولی با توجه به اهمیت تحکیم خانواده و کم رنگ شدن این راهکارها در نوشته ها و آثار منتشر شده ، محقق درصدد پاسخ به این سوالات است که قرآن کریم از چه راهکارهایی برای تحکیم خانواده بهره گرفته است ؟ راهکارهای مشترک اخلاقی بین زوجین کدام است ؟ راهکارهای رفتاری تحکیم خانواده چیست ؟ راهکارهای گفتاری برای تحکیم خانواده کدام است ؟ محقق برای عموم مردم به ویژه کسانی که به تازگی تشکیل خانواده داده اند ، نگاشته است .

مفهوم شناسی

در ابتدا و قبل از ورود به بحث لازم است به بررسی مفهوم شناسی برخی از واژه های عنوان که گویای ساختار کلی مقاله است ، پرداخته شود که به دو قسمت مفهوم لغوی و اصطلاحی تقسیم می شوند .

مفهوم لغوی

۱- **اخلاق** : «جمع خلق والخلق : السجیه ، الخلق بضم اللام و سکونها : و هو الدین و الطبع و السجیه و حقیقه انه لصوره الانسان الباطنه و فی نفسه و اوصافها و معانیها المختصه بها بمنزله الخلق لصوره الظاهره و اوصافها و معانیها ، ولها اوصاف حسنه و قبیحه ^۱ . خَلَق و خُلِق در اصل یکی است : ولی با این تفاوت که کلمه خَلَق ویژه اشکال و اجسام و صورتهایی است که با حواس درک می شود و خُلِق در قوا و سجایی است که با فطرت و با دیده دل درک می شود که براساس آیه « هذا الا خلق الاولین »^۲ به فضایل و بهره هایی است که انسان با اخلاقی کسب می کند .^۳ اخلاق از نظر لغوی به مجموعه فضایل و رذایلی اطلاق می شود که در انسان به صورت ملکه در آمده است ، ملکه به صفتی اطلاق می شود که در روح و جان انسان چنان نفوذ کرده که افعال و آثار و رفتار مناسب با آن صفت ، خود به خود و بدون تفکر از انسان صادر می شود که اخلاق به دو بخش ، اخلاق فاضله و اخلاق رذیله تقسیم می شود .^۴

۲- **تحکیم** : داوری کردن ، حکم ساختن ، محکم ساختن ، استوار کردن .^۵

۳- **خانواده** : خیل خانه ، دودمان ، خاندان .^۶ قرشی بنایی از خانواده به عنوان اهل ، خاندان نام برده است . ناگفته نماند بنا بر استعمال قرآن کریم و گفته اهل لغت « اهل در صورتی استعمال می شود که میان یک عده افراد ، پیوند جامعی بوده باشد مثل پدر ، شهر ، کتاب ، علم و غیره و میان جامع و

۱- ابن منظور ، لسان العرب ، ج ۱۰ ، ص ۸۶ .

۲- شعراء ، ۱۳۷ .

۳- راغب اصفهانی ، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن ، ج ۱ ، ص ۶۳۶ .

۴- غرویان ، درسهای فلسفه اخلاق از دیدگاه اسلام ، ص ۱۱ .

۵- معین ، فرهنگ معین ، ج ۱ ، ص ۴۳۱ .

۶- همان ، ص ۶۱۳؛ نفیسی ، فروغی ، فرهنگ نفیسی ، ج ۲ ، ص ۱۳۲۰ .

آن افراد انسی لازم است و کلمه اهل بآن جامع اضافه می شود مثل اهل کتاب .^۱ « راغب اصفهانی در مفردات می گویند : اهل الرجل » در اصل کسانی است که مسکن و خانه ای واحد ، آنها را در یک جمع و فراهم می آورد .^۲

مفهوم اصطلاحی :

۱- اخلاق : به مجموعه ای از ملکات نفسانی و صفات پایدار روحی ، اخلاق می گویند . تعبیر اخلاق ، بیشتر درباره صفاتی به کار میرود که به تدریج و تکرار عملی حاصل می شود . به گونه ای که با قرار گرفتن آن حالت در نفس ، عمل به آسانی و بدون درنگ انجام می پذیرد .^۳ خواجه نصرالدین می نویسد : « خُلُق ملکه ای بود نفس را مقتضی سهولت صدور فعلی و بی احتیاج به فکری و رویتی ».^۴ کلمه اخلاق از لحاظ اصطلاحی دارای سه معنا است . یک : صفات نفسانی پایدار . دوم : « به عنوان صفت فعل به کار می رود ؛ یعنی کار اخلاقی که منظور ، تنها صفات نفسانی نیست ؛ اگرچه هنوز به صورت هیات راسخ در نفس پدید نیامده و از روی فکر و تامل انتخاب شده ولی در عین حال ، موصوف به اخلاق فاضله یا رذیله می شود .» یا اخلاق به صفت ناپایدار و زود گذر که به آن حال گفته می شود . تفاوت این دو اصطلاح در این است که در مورد اصطلاح اولی ، صفت پایداری که در نفس رسوخ کرده است ؛ ولی در اصطلاح دوم بدون آنکه در نفس رسوخ داشته باشد ، متصف به فضیلت و رذیلت می شود ؛ به عبارت دیگر ، شامل تمامی صفات نفسانی که منشا کارهای پسندیده و ناپسند است ، می شود . مراد از اخلاق در حالت سوم ، فقط حالات و ملکات خوب و پسندیده است مثل دروغ گفتن که ضد اخلاق است که اخلاق را شامل امور پسندیده دانسته ایم ، در اینجا فرقی بین حال و ملکه نیست ؛ « پس علم اخلاق به معنای علمی است که رذایل و فضایل را برمی شمارد و راههای کسب فضایل و دفع و رفع و رذایل را به ما می آموزد . البته باید توجه داشت که علم اخلاق در فضایل و رذایلی بحث می کند که کسب یا ترک آنها برای انسان اختیاری است .^۵

۱- قرشی بنایی ، قاموس قرآن ، ج ۱ ، ص ۱۳۶ .

۲- راغب اصفهانی ، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن ، ج ۱ ، ص ۲۲۰ .

۳- رکنی لموکی ، اخلاق در زندگی ، ص ۱۳ .

۴- طوسی ، اخلاق ناصری ، ص ۱۰۱ .

۵- غرویانی ، درسهای فلسفه لخلق از دیدگاه اسلام ، ص ۱۲ ؛ یحیایی ، فلسفه اخلاق ، ص ۲۵-۲۶ .

منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

- ۱- ابن بابویه شیخ صدوق ، محمد بن علی ، من لا یحضره الفقیه ، تهران : دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۹۰ ه ق .
- ۲- ابن منظور ، محمد بن مکرم ، لسان العرب ، بیروت : دار بیروت ، ۷۱۱ ه ق .
- ۳- ----- ، اخلاق در قرآن ، قم : مدرسه امام علی ابن ابیطالب علیه السلام ، ۱۴۲۵ ه ق .
- ۴- استادی ، مجید ، سالاری فر ، محمد رضا ، نقش عوامل عاطفی - روانی در تحکیم خانواده از منظر آیات و روایات با رویکرد و سبک زندگی اسلامی ، ۱۳۹۵ ه ش ، شماره ۳ .
- ۵- اکبری دستک ، فیض اله ، عفت ، خاستگاه و گسترش آن از نگاه قرآن و حدیث ، فصلنامه تخصصی مطالعات قرآنی سفینه ، ۱۳۹۸ ه ش ، شماره ۶۴ .
- ۶- امینی ، ابراهیم ، انتخاب همسر ، تهران : سازمان تبلیغات اسلامی ، شرکت چاپ و نشر بین الملل ، ۱۳۹۳ ه ش .
- ۷- آمدی ، عبدالواحد ، غررالحکم ، ترجمه انصاری قمی ، تهران : موسسه فرهنگی انتشاراتس انصاری ، ۱۳۳۷ ه ش .
- ۸- پاینده ، ابوالقاسم ، نهج الفصاحه ، تهران : دنیای دانش ، ۱۳۸۲ ه ش .
- ۹- ----- ، ترجمه روضه کافی شیخ کلینی ، (حمیدرضا آژیر) ، قم : انتشارات سرور ، چاپ اول ، ۱۳۸۱ ه ش .
- ۱۰- حاج علی اکبری ، محمد جواد ، مطلع عشق : گزیده ای از رهنمودهای رهبر معظم انقلاب اسلامی به زوج های جوان ، تهران : موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی ، ۱۳۹۲ ه ش .

- ۱۱- حافظی ، محمد حسین ، عوامل استحکام و فروپاشی سبک زندگی خانواده از منظر قرآن و حدیث ، دو فصلنامه علمی - تخصصی گفتمان فقه تربیتی ، ۱۴۰۰ ه ش ، شماره ۲۲ .
- ۱۲- حسینی ، اکرم ، تحکیم خانواده در آموزه های قرآنی ، ۱۳۸۳ ه ش ، شماره ۲۶ .
- ۱۳- حسینی ، زهرا سادات ، آزاد ، خدیجه ، نقش اصل مشورت در تحکیم روابط اعضای خانواده، دو فصلنامه علمی - تخصصی پژوهش های اسلامی زن و خانواده ، ۱۴۰۳ ه ش ، شماره ۱۱ .
- ۱۴- حیدری خراسانی ، محمد جواد ، مشورت در سیره حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم ، بی جا، بی نا ، بی تا .
- ۱۵- داد موسوی ، سید سفی ، مسائلی ، علی ، خان محمدی ، کریم ، وظیفه مندی نهاد خانواده در پرورش نظم و انضباط در کودکان و نوجوانان از منظر فقهی ، دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات فقه تربیتی ، ۱۴۰۰ ه ش ، شماره ۱۷ .
- ۱۶- راغب اصفهانی ، حسین بن محمد ، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن ، تهران : المکتب المرتضویه الاحیاء آثار الجعفریه ، ۱۳۸۳ ه ش .
- ۱۷- رضایی ، احمد ، سید نژاد ، سید رضی ، سبک زندگی اسلامی (۱) خانواده مطلوب در اسلام، تهران : مرکز نشر دفاع ، چاپ اول ، ۱۳۹۵ ه ش .
- ۱۸- رضوان فر ، احمد ، توصیه های پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم به خانواده ، قم : کتاب طه ، ۱۳۸۵ ه ش .
- ۱۹- رفیعی محمدی ، علی محمد ، عوامل تحکیم و تزلزل خانواده ، نسیم عشق ، قم : انتشارات رسول اعظم صلی الله علیه و آله و سلم ، چاپ سوم ، ۱۳۸۹ ه ش .
- ۲۰- رکنی لموکی ، محمد تقی ، اخلاق در زندگی ، قم : زمزم هدایت ، چاپ دوم ، ۱۳۹۳ ه ش .
- ۲۱- زارع ، مصطفی ، عوامل تحکیم خانواده در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم ، فصلنامه علمی - تخصصی ویژه مبلغان ، ۱۴۰۳ ه ش ، شماره ۲۰ .

- ۲۲- سجادی جزی ، احمد ، و همکاران ، شور زندگی ، سلامت عاطفی خانواده ، اصفهان : حوزه علمیه اصفهان ، مرکز تحقیقات یارانه ای ، چاپ پنجم ، ۱۴۰۰ ه ش .
- ۲۳- شریف قریشی ، باقر ، نظام خانواده در اسلام ، (لطیف راشدی) ، بی جا : مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی ، چاپ اول ، ۱۳۷۴ ه ش .
- ۲۴- صفورایی پاریزی ، محمد مهدی ، اثربخشی رعایت آموزه های اخلاق اسلامی در کارآمدی خانواده ، ۱۳۸۸ ه ش ، شماره اول .
- ۲۵- طباطبایی ، محمد حسین ، ترجمه تفسیر المیزان ، (ناصر مکارم شیرازی) ، قم : بنیاد علمی فرهنگی علامه طباطبایی ، ۱۳۶۳ ه ش .
- ۲۶- طوسی ، اسداله ، پوریزدی ، رحمت ، دوستت دارم همسر عزیزم روش های محبت ورزی به همسر در نگاه اهل بیت علیهم السلام ، قم : انتشارات قدس ، ۱۳۹۹ ه ش .
- ۲۷- طوسی ، خواجه نصرالدین ، اخلاق ناصری ، (مجتبی مینوی ، علیرضا حیدری) ، تهران : انتشارات خوارزمی ، چاپ اول ، ۱۳۵۶ ه ش .
- ۲۸- علاسوند ، فریبا ، زن در اسلام ، قم : دفتر مطالعات و تحقیقات زنان ، چاپ دوم ، ۱۳۹۲ ه ش .
- ۲۹- ----- ، عوامل تحکیم خانواده در قرآن و روایات ، فصلنامه علمی - تخصصی مبلغان ویژه خانواده ، ۱۴۰۰ ه ش ، شماره ۶ .
- ۳۰- غرویان ، محسن ، درسهای فلسفه اخلاق از دیدگاه اسلام ، قم : یمین ، ۱۳۸۰ ه ش .
- ۳۱- قرائتی ، محسن ، تفسیر نور ، تهران : مرکز فرهنگی درسهای از قرآن ، ۱۳۸۷ ه ش .
- ۳۲- قرشی بنایی ، علی اکبر ، قاموس قرآن ، تهران : دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۰۷ ه ش .
- ۳۳- قرطبی ، شمس الدین ، الجامع الاحکام القرآن ، قاهره : دارالکتب المصریه ، چاپ دوم ، ۱۳۸۴ ه ق .

- ۳۴- کلینی ، محمد بن یعقوب ، ترجمه اصول کافی ، (صادق حسن زاده) ، تهران : قائم آل محمد ، ۱۳۸۵ ه ش .
- ۳۵- لیثی واسطی ، علی بن محمد ، عیون الحکم و المواعظ ، قم : موسسه علمی فرهنگی دارالحديث ، ۱۳۶۷ ه ش .
- ۳۶- مشکینی اردبیلی ، علی ، تفسیر روان ، قم ، دارالحديث ، ۱۳۹۲ ه ش .
- ۳۷- مطهری ، مرتضی ، یادداشت های استاد مطهری ، تهران ، صدرا ، ۱۳۷۸ ه ش .
- ۳۸- معین ، محمد ، فرهنگ فارسی معین ، تهران ، انتشارات ادنا ، چاپ چهارم ، ۱۳۸۱ ه ش .
- ۳۹- مکارم شیرازی ، ناصر ، تفسیر نمونه ، تهران : دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۵۳ ه ش .
- ۴۰- مکتبی ، محمد ، زن خانواده از دیدگاه امام خمینی ، قم : دفتر عقل ، مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما ، ۱۳۸۷ ه ش .
- ۴۱- مومنی تیکدري ، مهدی ، سبک زندگی مشترک ، قم : مهدی مومنی تیکدري ، ۱۳۹۴ ه ش .
- ۴۲- مهدوی کنی ، محمد رضا ، اخلاق عملی ، قم : مسجد مقدس جمکران ، ۱۳۸۵ ه ش .
- ۴۳- نفیسی ، علی اکبر ، فروغی ، محمد علی ، فرهنگ نفیسی ، تهران : کتابفروشی خیام ، بی تا .
- ۴۴- نوری ، اعظم ، عوامل تحکیم و استحکام خانواده ، طهور ، ۱۳۸۹ ه ش ، شماره ۷ .
- ۴۵- هاشمی شاهرودی ، سید محمود ، فرهنگ فقه فارسی ، بی جا ، موسسه دایره المعارف الفقه الاسلامی ، بی تا .
- ۴۶- الهامی نیا ، علی اصغر ، فقه خانواده ، قم : انتشارات زمزم هدایت ، چاپ ششم ، ۱۳۹۱ ه ش .
- ۴۷- یحیایی ، علی اکبر ، فلسفه اخلاق ، قم : مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما ، چاپ اول ، ۱۳۸۳ ه ش .

